

κεῖται ἔξωθεν αὐτῆς, ἀφοῦ δι' αὐτοῦ πρόκειται νὰ καθορισθῆ τὸ πρῶτον ἢ ἐσωτερικὴ αἴσθησις ἐν τῇ χρονικῇ αὐτῆς ῥοῇ. Κάτι σταθερὸν πρὸς τὸ ὁποῖον νὰ δύναται νὰ ἀναφέρηται ἢ ἐμπειρικὴ ἡμῶν αἴσθησις ὑπάρχει, ὡς εἶνε γνωστόν, ἀρχηγόνως μόνον ἔξω τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν αἰσθήσεως, τοῦτ. ἐν τῷ χρόνῳ, «εἰς τρόπον ὥστε ἢ ἐσωτερικὴ πείρα εἶνε μόνον ἐμμέσως καὶ μόνον διὰ τῆς ἐξωτερικῆς τοιαύτης δυνατῆ. ¹⁾ (Εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Descartes καὶ ἀντιθέτως πρὸς τὴν διδασκαλίαν του θὰ ἠδυνάμεθα συνεπῶς νὰ εἴπωμεν: ἐμπειρικὸν αὐτο - συνειδὸς τοῦ ens cogitans δύναται νὰ ὑπάρξῃ μόνον ὡς συνειδὸς ἐνὸς res cogitans· ἢ παράστασις ὅμως τοῦ res θὰ παραληφθῆ ὄχι ἐξ αὐτῆς τῆς cogitatio ἀλλ' ἐκ τῆς σφαίρας τῆς extensio, θὰ ἀντλεῖται ἐκ τῆς res extensa).

Ἐὰν δὲν προχωρήσωμεν πέραν τοῦ ἐδάφους τῶν αἰσθήσεων, τῶν φαινομένων, δὲν εἶνε δυνατὸν κατὰ τὸν Kant (ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συμβαίνει πάλιν σήμερον) νὰ ἀρχίσωμεν «μὲ μίαν φαινομενολογίαν τῆς ἐσωτερικῆς συνειδήσεως τοῦ χρόνου», δὲν εἶνε δυνατὸν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μονομεροῦς ταύτης ἐνάρξεως νὰ συναγάγωμεν οἷονεὶ κατόπιν καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν σύστασιν τῶν συνειδητῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· διότι ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ αἴσθησις, ἐμπειρικὸν αὐτο - συνειδὸς καὶ συνειδὸς τῶν πραγμάτων, εὐρίσκονται ἐν ἀμοιβαίᾳ ἀναφορᾷ πρὸς ἀλλήλα, ἐξαρτῶνται ἀμοιβαίως ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἐξηγοῦνται δι' ἀλλήλων. Ὅπως ὁ χρόνος εἶνε ἄμεσος ὅρος τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἔμμεσος τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, οὕτω ἰσχύει καὶ ἀντιστρόφως ὅτι σταθερὸν τι καὶ ὅμως ἐμπειρικῶς ἀντιληπτὸν εἶνε δυνατὸν ἀρχηγόνως νὰ εὐρεθῆ μόνον ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἐξωτερικῶν

¹⁾ Κ. τ. Κ. Λ., Β, σελ. 274—279, πρβλ. σελ. XXXIX—XLI σημ. Πρβλ. πρὸς ταῦτα τὴν «ἀντίκρουσιν τοῦ προβληματικοῦ ἰδεαλισμοῦ» ἐν τῷ τρίτῳ τῶν «ἐπὶ μικρῶν διατριβῶν» τὰς ὁποίας οἱ Rosenkranz καὶ Schubert ἐδημοσίευσαν διὰ πρώτην φορὰν ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ἀπάντων (Τομ. X.I, σελ. 260 ἐπ.). Ἐκεῖ εὐρίσκομεν τὴν παράδοξον τελικὴν φράσιν. «Ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὴν ὑπαρξιν ἡμῶν ἐν τῷ χρόνῳ γινώσκουμεν μόνον ἐν τῇ Commercio». Ἴσως νὰ σημαίνει τοῦτο ἤδη ὡς καὶ κατὰ τὸν Fichte ὅτι ἢ ἐμπειρικὴ αὐτογνωσία δὲν προϋποθέτει μόνον ἀμοιβαίαν σχέσιν μεταξὺ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως, μεταξὺ ἐγὼ καὶ μὴ—ἐγώ, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ Ἐμοῦ καὶ Σοῦ.

φαινομένων, ἀπὸ τούτων δὲ ἐμμέσως θὰ μεταφερθῆ κατόπιν καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν ζωὴν. Πᾶσα πείρα τὴν ὁποῖαν ἀποκτῶμεν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ μας, πᾶν ὅ,τι περὶ τοῦ ἑαυτοῦ μας «φαίνεται», μὲ μίαν λέξιν, πάντα τὰ φαινόμενα τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν αἰσθήσεως χρησιμεύουσιν εἰς μίαν ἐμπειρικὴν αὐτογνωσίαν μόνον ἐφ' ὅσον ἤδη ὑπάρχει ἐξωτερικὸς κόσμος περιβάλλον ἡμᾶς κατὰ χῶρον. Διὰ τὴν πρώτην συνεπῶς ἔννοιαν τοῦ ἐγώ, διὰ τὴν ψυχολογικὴν ἔννοιαν τοῦ ἐνυπάρχοντος ἐγώ ὡς ἀντικειμένου τῆς ἐσωτερικῆς πείρας, δύναται νὰ διατυπωθῆ τὸ συμπέρασμα τοῦ Kant (χρησιμοποιουμένων τῶν τεχνικῶν ὄρων τῆς νεωτάτης φιλοσοφίας) αὐτόχρημα ὡς ἐξῆς: «Ἡ ἐμπειρικὴ συνείδησις τῆς ὑπάρξεώς μου», ἢ «συνείδησις τῆς ὑπάρξεώς μου ἐν τῷ χρόνῳ εἶνε. . ὁμοίως συνδεδεμένη πρὸς τὴν συνείδησιν μιᾶς σχέσεως πρὸς κᾶτι ἐκτὸς ἐμοῦ ὑπάρχον». Ἡ ἐσωτερικὴ πείρα «ἐξαρτᾶται» ἔκ τινος σταθεροῦ ἐκτὸς ἐμοῦ, «πρὸς τὸ ὁποῖον δέον νὰ θεωρήσω ὅτι σχετίζεται ὁ ἑαυτός μου»· οὕτω δὲ εἶνε ἀναγκαίως συνδεδεμένη ἢ πραγματικότης τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διὰ νὰ καταστῆ κατ' ἀρχὴν δυνατὴ οἰαδήποτε πείρα: τοῦτέστιν ἔχω ἐξ ἴσου βεβαίαν συνείδησιν ὅτι ὑπάρχουσι πράγματα ἐκτὸς ἐμοῦ τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὰς αἰσθήσεις μου, ὅσον ἔχω συνείδησιν καὶ ὅτι ἐγὼ ὁ ἴδιος ὑπάρχω ὠρισμένως ἐν τῷ χρόνῳ». ¹⁾ Σημειωτέον ὅμως ὅτι εἰς πάντα ταῦτα πρόκειται περὶ τοῦ ἐμπειρικοῦ ἡμῶν αὐτοσυνειδότος, περὶ τῆς πείρας τὴν ὁποῖαν ἔχομεν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ μας, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ ἀποκτήσωμεν ἐφηρμοσμένην αὐτογνωσίαν. Πρόκειται ἀπλῶς καὶ μόνον περὶ τοῦ ἐνυπάρχοντος

¹⁾ Κ. τ. Κ. Α., Β, σελ. XL/XLI σημ.—Ὅπως αἱ ἀνω μνημονευθεῖσαι φράσεις μὲ τὰς ἐκφράσεις «εἶναι ἐν τῷ χρόνῳ» καὶ «ὑπάρχειν» ἐνθυμίζουσι τοὺς ὑπὸ τοῦ Heidegger χρησιμοποιουμένους ὄρους, οὕτω τὸ ἐπόμενον χωρίον ἠχοῖ σχεδὸν ὡς προκαταβολικὴ κριτικὴ κατὰ τῆς νεωτέρας φαινομενολογίας ἐν γένει (πρᾶγμα ἄλλως τε ὅχι καὶ πολὺ παράδοξον ἀφοῦ ὁ Kant στρέφεται ἐνταῦθα ἐναντίον τοῦ Descartes, εἰς τὸν ὁποῖον ἀναφέρεται ἐπανειλημμένως ὁ Husserl): «Ὁ Descartes παρεδέχετο, συμφώνως πρὸς τὸν Kant, κακῶς, ὅτι «ἡ μόνη ἄμεσος πείρα εἶνε ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ὅτι ἐκ ταύτης συνήγοντο μόνον τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα». Ἐνταῦθα ὅμως ἀποδεικνύεται ἀπλῶς ὅτι «ἡ ἐξωτερικὴ πείρα εἶνε κυρίως ἄμεσος καὶ ὅτι μόνον μέσον αὐτῆς εἶνε δυνατὴ ὅχι βεβαίως ἢ συνείδησις τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑπάρξεως, ἀλλὰ πάντως ὁ καθορισμὸς αὐτῆς ἐν τῷ χρόνῳ τοῦτ. ἢ ἐξωτερικὴ πείρα». (Κρ. τ. Κ. Α., Β, σελ. 276/277).

ἀντικειμένου τοῦ ἐγώ· δὲν πρόκειται καθόλου περὶ τῆς νοητῆς ἀρχῆς τῆς ιδιότητος τοῦ ἐγώ. Ἡ θεμελιώδης αὕτη γνωσεολογικὴ ἔννοια γίνεται καταφανὴς παρὰ Kant μόλις ἔκ τινος τῶν μετέπειτα χωρίων τῆς Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου, μόλις ὡς συμπέρασμα ἄλλης σειρᾶς σκέψεων· συμβιβάζεται ὁμως πολὺ καλὰ (συμφώνως πρὸς τὰς λοιπὰς παρατηρήσεις τοῦ Kant εἰς τὰ μνημονευθέντα χωρία) πρὸς τὴν πρὸ ὀλίγου συζητηθεῖσαν θεωρίαν περὶ τοῦ ἐμμέσου χαρακτήρος τῆς ἐμπειρικῆς αὐτογνωσίας. Κατὰ πόσον ὁμως αἱ δύο αὗται διδασκαλῖαι σχετίζονται ἀναγκαίως πρὸς ἀλλήλας, νομίζω ὅτι μόνον παρὰ Fichte καθίσταται τοῦτο τελείως σαφές ἔκ τῆς σχέσεως ἀμοιβαίου καθορισμοῦ τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν περὶ ἐπιστημῶν θεωρίαν τοῦ 1794 δέον νὰ δεχθῶμεν ὡς ἐν γένει ὑπάρχουσαν μεταξὺ τοῦ ἐγώ καὶ τοῦ μὴ—ἐγώ.

Διὰ τοῦτο καὶ μόλις παρὰ Fichte ἐμφανίζονται αἱ παιδαγωγικαὶ συνέπειαι τῆς θεωρίας περὶ τοῦ ἐνυπάρχοντος ἐγώ ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ σαφηνείᾳ. Πάντως ὁμως εἶνε δυνατόν νὰ ὑποδείξωμεν ἐνταῦθα μέρος ἕξ αὐτῶν τοῦλάχιστον, εἰάν γενικεύσωμεν κατὰ τι τὴν ἀναφορὰν τοῦ Kant πρὸς «κάτι σταθερὸν ἔκτος ἡμῶν». Καὶ κατὰ τὸν Kant ἤδη διαμορφοῦται τὸ ἐμπειρικὸν αὐτοσυνειδὸς μόνον ἐν συναναφορᾷ πρὸς τὸ ἐμπειρικὸν συνειδὸς τῶν πραγμάτων. Λαμβάνομεν πείραν τοῦ ἰδίου ἡμῶν ἐσωτερικοῦ κόσμου μόνον ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν πείραν τοῦ ἐν τῷ χώρῳ περιβάλλοντος ἡμᾶς ἐξωτερικοῦ κόσμου. Τὸ ἐγώ διδάσκεται νὰ γνωρίζῃ τὸν ἑαυτὸν του διὰ τῆς ἀποκτήσεως γνώσεως τῶν πραγμάτων (res). Ἐκ τοῦ σημείου τούτου ἄρα ὁρμώμενοι θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ θεμελιώσωμεν αὐτόχρομα ἓνα παιδαγωγικὸν πραγματισμόν. Ἡ γνώσις τῶν πραγμάτων (βοηθουμένη ἴσως ὑπὸ διδασκαλίας περὶ τῶν αἰσθήσεων καὶ τινος τεχνικῆς ἐπιδεξιότητος) θὰ ἦτο τὸ καταλληλότατον μέσον πρὸς διαμόρφωσιν ἐμπειρικῆς γνώσεως καὶ αὐτογνωσίας. Ὡς τελευταῖον ἄρα παιδαγωγικὸν σκοπὸν θὰ ἔπρεπε κατὰ ταῦτα νὰ χαρακτηρίσωμεν ἓνα ρεαλιστικὸν ἰδεῶδες ἀγωγῆς—εἰάν βεβαίως ἡ ψυχικῶς ἀντιληπτὴ ἐσωτερικότης ἐξήντλει ἤδη τὴν κυρίαν οὐσίαν τοῦ ἐγώ ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἀπετέλει ἐκεῖνο τὸ μέρος αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπιτρέπεται νὰ συγκεντρωθῇ τὸ κύριον ἐνδιαφέρον τῆς περὶ ἀγωγῆς φιλοσοφίας. Πράγ-

ματι ὅμως κατ' οὐδένα τρόπον εἶνε δυνατόν νὰ φθάσωμεν μέχρι τῆς κεντρικῆς οὐσίας τοῦ ἐγὼ μὲ τοιοῦτου εἴδους παιδαγωγικὴν τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως. Καθόσον, ὡς βλέπομεν, πρόκειται πάντοτε μόνον περὶ περιεχομένων τῆς πείρας, μόνον περὶ φαινομένων καὶ οὔτε περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ιδιότητος τοῦ ἐγὼ, ἀπὸ τῆς ὁποίας θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐννοηθῶσι θεωρητικῶς τὰ φαινόμενα ταῦτα, οὔτε περὶ τῆς μεταφυσικῆς βάσεως τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐγὼ ἢ ὁποία καθιστᾷ δυνατὴν, ἀνεξαρτήτως πάσης πείρας, τὴν διαμόρφωσιν ἠθικῆς νοοτροπίας, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δύναται νὰ τεθῆ ὁ βαθύτερος χαρακτήρ τοῦ ἐγὼ, ὡς νοητῆς οὐσίας, ὡς βᾶσις τοῦ ἀπλῶς ἐμπειρικοῦ χαρακτήρος. Μὲ ἄλλας λέξεις: Ἐὰν τὸ ἐγὼ δὲν ἦτο τίποτε ἄλλο ἢ τὸ ἐνυπάρχον ἀντικείμενον ἐμπειρικῆς αὐτογνωσίας, ἐὰν ἐν τῇ ἐπιδεκτικότητί του πρὸς μόρφωσιν ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιδράσεως διὰ τῆς πείρας, θὰ καθίστατο ἀδύνατος πᾶσα οἰαδήποτε καλλιέργεια τοῦ ἐγὼ, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἀγωγή ἢ ὁποία καθιστᾷ τὸ ἐγὼ θεωρητικῶς αὐτοτελές. Ἐξ ἴσου ὀλίγον θὰ ἦτο τότε δυνατόν νὰ γίνεταί λόγος περὶ παιδαγωγικῆς ἠθικοποιήσεως συμφώνως πρὸς τὰς ἀξιώσεις τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ Λόγου· θὰ ἔμενε τοῦτ. ἢ ἠθικὴ τοῦ Kant σχεδὸν ἐντελῶς ἄνευ σημασίας διὰ τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἀγωγῆς. Ἀντὶ καλλιέργειας καὶ ἠθικοποιήσεως τῶν νέων θὰ εἴχομεν ἀπλῶς ἐκπολιτισμόν, ἀπλὴν κατάταξιν καὶ προσαρμογὴν πρὸς τὸν ἐμπειρικὸν περιβάλλοντα κόσμον, ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ ἐγὼ ὡς ὄν φαινόμενον θὰ ἔζη ἀπλῶς πλησίον ἄλλων φαινομένων ὅπως εἰς πολίτης (civis) ζῆ παρὰ τοὺς ἄλλους πολίτας, ἢ ὅπως ἐν πρᾶγμα ὑφίσταται παρὰ τὰ ἄλλα πράγματα. Φυσικῶς τῷ λόγῳ καὶ ὁ ἐκπολιτισμὸς οὗτος ἔχει τὴν θέσιν τοῦ ἐν τῇ παιδαγωγικῇ τοῦ Kant ὡς ἐπίσης καὶ ἢ εἰς τὴν πειθαρχίαν ἀσκησις περὶ ἧς ἐγένετο ἡδη λόγος. Οὔτε ὅμως ἢ πειθαρχία (δι' ἀσκήσεως καὶ ἔξεως) οὔτε ὁ ἐκπολιτισμὸς (διὰ κατατάξεως καὶ προσαρμογῆς) ἔχουσιν ἀποφασιστικὴν σπουδαιότητα διὰ τὴν περὶ ἀγωγῆς θεωρίαν τοῦ Kant οὔτε κἂν θίγουσι τὰς κεντρικὰς διδασκαλίας τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας, καὶ τοῦτο ἀκριβῶς διότι αἱ λεγόμεναι ἱκανότητες τῆς ψυχῆς δὲν φθάνουσι μέχρι τοῦ σημείου νὰ περιλάβωσι καὶ τὸ ἐν βαθυτέρα ἐννοίᾳ ἐπιδεκτικὸν ἀγωγῆς ἐγὼ καὶ διότι τὸ πρᾶγμα ἐπιδεκτικὸν μορφώσεως ἐγὼ δὲν συμπίπτει πρὸς τὰ φαινόμενα τῆς

έσωτερικῆς αἰσθήσεως. Ὅπως ἡ πειθαρχία ὑπήχθη γενικῶς εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἱκανότητος (ὡς γενικοῦ μεθοδολογικοῦ μέσου τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ Λόγου), ὅπως εἰς τὸν ἐκπολιτισμὸν ἀνήκει ἡ ἔννοια τοῦ ἐνυπάρχοντος ἐγὼ —ὡς—ἀντικειμένου (ἐκ τῆς ἐννοιολογικῆς αἰσθητικῆς), οὕτω θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἀντλήσωμεν ἐκ τῶν ἐπομένων δύο κυρίων τμημάτων τῆς Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου (ἐκ τῆς ἐννοιολογικῆς Ἀναλυτικῆς καὶ Διαλεκτικῆς) δύο νέας ἔννοιαις περὶ τοῦ ἐγὼ ἐκ τῶν ὁποίων θὰ εἶνε δυνατόν νὰ γίνῃ καταληπτὴ ἡ παιδαγωγικὴ λειτουργία τῆς καλλιέργειας καὶ τῆς ἠθικοποιήσεως.¹⁾

¹⁾ Ἡ σχηματικὴ κατάταξις τῶν διαφόρων ἐννοιῶν τοῦ ἐγὼ ὑπὸ τὰς ἔννοιαις τῆς πειθαρχίας, τοῦ ἐκπολιτισμοῦ, τῆς καλλιέργειας καὶ τῆς ἠθικοποιήσεως δὲν πραγματοποιεῖται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Кант κατὰ τὸν σχολαστικὸν τρόπον ὃν μεταχειρίσθη διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ὁμοιόμορφον σαφήνειαν. Ἐάν θέλωμεν νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὸ σχεδιάγραμμα τοῦτο, θὰ δυνάμεθα νὰ περιλάβωμεν εἰς τὴν πειθαρχίαν καὶ τὴν ἠθικοποίησιν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀγωγή», τὸν ἐκπολιτισμὸν καὶ τὴν καλλιέργειαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Μόρφωσις» καὶ νὰ θεωρήσωμεν τὴν πειθαρχίαν (ἢ τὸν ἐκπολιτισμὸν) ὡς προπαρασκευαστικὴν βαθμίδα διὰ τὴν ἠθικοποίησιν (ἢ τὴν καλλιέργειαν). Αἱ δύο προπαρασκευαστικαὶ βαθμίδες θὰ ἀφεώρουν τότε μόνον τοὺς ἀνηλίκους νέους, θὰ καθίσταντο δὲ περιτταὶ μετὰ τὴν μετάβασιν εἰς τὰς δύο ἀνωτέρας βαθμίδας διότι ἐν τῷ μεταξύ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ συντελεσθῆ ἡ πρακτικὴ (ἢ καὶ θεωρητικὴ) αὐτοτέλεια τοῦ νέου. Θὰ εἶνε οὕτω δυνατόν τὴν θέσιν ὅλων τῶν μέσων ἀνατροφῆς : τῆς πειθαρχίας, τῆς πονήσεως τοῦ περιορισμοῦ νὰ καταλάβῃ βραδύτερον ἢ καθαρὰ ἰδέα τῆς ἀγωγῆς, τῆς ἠθικοποιήσεως, τῆς παντελοῦς ἐλευθερίας ἐν τῇ ἀναπτύξει, ὅταν ὁ νέος θὰ ἔχῃ ἀποκτήσει τὴν συνείδησιν τῆς ἠθικῆς εὐθύνης καὶ δι' αὐτῆς τὴν ἱκανότητα πρὸς αὐτο—αγωγήν. Οὕτω θὰ εἶνε δυνατόν ἡ πραγματιστικὴ ἀγωγή διὰ τοῦ ἐκπολιτισμοῦ νὰ φανῇ βραδύτερον ὡς ἀπλοῦν μέσον ἀγωγῆς πρὸς ἀπόκτησιν ἑνὸς ἀνθρωπιστικοῦ ιδεώδους ἀγωγῆς διὰ τὴν καλλιέργειαν, ὅταν ὁ νέος θὰ ἔχει ἀποκτήσει τὴν ἱκανότητα τῆς αὐτο—αγωγῆς, τῆς ἐλευθέρως προαγωγῆς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ του χωρὶς νὰ ἐξαρτᾶται, κατ' οὐσίαν, ἀκόμη ἀπὸ τὰ πράγματα (res) τοῦ χωρικοῦ αὐτοῦ περιβάλλοντος καὶ ἀπὸ τὴν πραγματιστικὴν αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν ἀγωγήν ἀξίαν. Ἡ πειθαρχία καὶ ὁ ἐκπολιτισμὸς χάνουσιν οὕτω τὴν αὐτοτελῆ αὐτῶν σπουδαιότητα, ὅταν τὸ πρὸς ἀγωγήν καὶ μόρφωσιν προορισμένον ἐγὼ φθάσῃ εἰς τὴν αὐτοτέλειαν, ὅταν τὸ άτομον, ἢ καὶ ὁλόκληρος κοινωνία, ἐξέλθωσι πλεόν ἐκ τῆς καταστάσεως τῆς μὴ ὀριμότητος καὶ τῆς ἀνηλικότητος. Τὴν ἠθικοποίησιν ὁμως καὶ τὴν καλλιέργειαν τούναντίον δέον νὰ ἐπιδιώξῃ καὶ ὁ ὀριμος καὶ ἐνήλικος ἄνθρωπος· αὗται ἀποδεικνύονται ὡς προβλήματα τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἀποκτῶσιν οὕτω ἐπὶ τῇ βάσει τῆς παιδαγωγικῆς αὐτῶν σπουδαιότητος καὶ τοιαύτην ἱστορικο—φιλοσοφικῆς φύσεως. (Ὡς πρὸς τὴν

Ἡ ἐννοιολογικὴ Ἀναλυτικὴ ἀρχίζει κατὰ πρῶτον (ὡς ἐννοιολογικὴ Ἀναλυτικὴ τῶν ἐννοιῶν) μὲ ἐντελῶς νέον σημεῖον ἀφειτηρίας τοῦ προβλήματος, τὰ δὲ πορίσματα τῆς ἐννοιολογικῆς Αἰσθητικῆς συζητοῦνται κυρίως μόνον κατόπιν (ἐν τῇ ἐννοιολογικῇ Ἀναλυτικῇ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν) καὶ σχετίζονται πρὸς τὰ ἐν τῷ μεταξὺ ἀποκτηθέντα συμπεράσματα. Ἡ νέα αὕτη ἀφειτηρία ἐπιβάλλεται ἤδη ὑπὸ τῆς ψυχολογικῆς προπαρασκευῆς τῆς θέσεως τοῦ προβλήματος· καθόσον ἡ αἰσθησις καὶ ὁ νοῦς θεωροῦνται ὡς διαφόρου φύσεως ἰκανότητες τῆς ψυχῆς· ἡ δεκτικὴ ἰκανότης, ἡ ἰκανότης νὰ δεχθῇ ἐντυπώσεις εἶνε διάφορος τῆς ἰκανότητος πρὸς αὐτόματον, πρὸς αὐτοτελῆ ἐνέργειαν διὰ λειτουργιῶν. Κυρίως θὰ ἔπρεπε λοιπὸν καὶ ἐν τῇ ἐννοιολογικῇ Ἀναλυτικῇ νὰ ἀρχίσωμεν μὲ μίαν ψυχικὴν κατάστασιν πραγμάτων καὶ ἐκ ταύτης νὰ ἐξαγάγοιμεν, διὰ παρομοίας μεθόδου ἀπομονώσεως, τὰς σχετικὰς ἀρχὰς a priori, ὡς γίνεται τοῦτο ἐν τῇ ἐννοιολογικῇ Αἰσθητικῇ. Ἐν τῷ πεδίῳ ὅμως τῆς διανοήσεως ἔχει συντελεσθῆ ἤδη σημαντικὴ προπαρασκευαστικὴ ἐργασία διὰ τῆς τυπικῆς λογικῆς. Αὐτὸς ἤδη ὁ λογικὸς πίναξ τῶν τύπων τῆς κρίσεως ἀναγράφει καὶ ἐντελῶς νοητὸν ἀπὸ τὸ ὅποιον ἐλλείπει οἰαδήποτε ἀνάμιξις ὑλικοῦ στοιχείου. Ἐὰν συνεπῶς εἶνε δυνατόν νὰ εὑρεθῇ τρόπος μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ πίνακος τῶν κρίσεων εἰς τὰς σχετικὰς πρώτας ἀρχὰς a priori, δὲν θὰ ὑπάρχει πλέον ἀνάγκη νὰ ἀποδειχθῇ πρῶτον ὅτι αὗται θὰ δύνανται νὰ ἰσχύσωσιν ὡς καθαροὶ νοητικαὶ ἐννοιαὶ (Κατηγορίαι). Ἀντ' αὐτοῦ ὅμως γεννᾶται ἐνταῦθα ἄλλη δυσκολία. Ἐν τῇ ἐννοιολογικῇ Αἰσθητικῇ ἀποκτῶμεν διὰ τῆς ψυχολογικῆς προπαρασκευαστικῆς συζητήσεως καὶ τῆς σχετικῆς πρὸς ταύτην μεθόδου τῆς ἀπομονώσεως ἀμέσως καὶ τὰς ζητούμενας πρώτας ἀρχὰς a priori· περιλαμβάνονται οἷονεὶ ἤδη ἐν τῇ ὑπὸ συζήτησιν ψυχικῇ καταστάσει τῶν πραγμάτων καὶ ἀναμειγμένα μὲ ἄλλα διαφόρου φύσεως στοιχεῖα, διὰ δὲ τῆς «μεταφυσικῆς ἐξετάσεως» ὑπολείπεται ἀπλῶς νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ χῶρος καὶ ὁ

σχέσιν καὶ συνοχὴν μεταξὺ τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τῆς ἱστορικο—φιλοσοφίας τοῦ Kant πρβλ. ἰδίᾳ: Fritz Medicus: «Kant's Philosophie der Geschichte». 1902, ὡς καὶ ἐν τῷ τομ. VII τῶν Kantstudien, καὶ Ernst Hoffmann «Kant als Pädagoge», Pädagogisches Zentralblatt, Τομ. IV. 1924

χρόνος, τούς οποίους εὔρομεν ἤδη, ἀποτελοῦσι πράγματι τὰς ζητου-
μένας καθαρὰς μορφὰς τῆς αἰσθήσεως. Ἐνῶ ἐπὶ τοῦ λογικοῦ πίνα-
κος τῶν κρίσεων εὔρίσκομεν μόνον τούς τύπους οὓς χρησιμοποιεῖ διὰ
τὴν κρίσιν ὁ Νοῦς, ὄχι ὅμως ἀκόμη καὶ τὰς ἀρχὰς κατὰ τὰς ὁποίας
κρίνει ὅτι κάμνει χρῆσιν τῶν τύπων ἐκείνων. Ἐκ τοῦ πίνακος
ἄρα τῶν τύπων εἶνε ἀνάγκη νὰ συναγάγωμεν πρῶτον τὸν πίνακα
τῶν Κατηγοριῶν. Τὴν συναγωγὴν ταύτην ἀποκαλεῖ ὁ Kant «μετα-
φυσικὴν συναγωγὴν»· μία «μεταφυσικὴ ὅμως συζήτησις» ὁποία ἦτο
ἀναγκαία εἰς τὴν ἐννοιολογικὴν Αἰσθητικὴν εἶνε τοῦναντίον ἐνταῦθα
περιττή, διότι τὴν μνημονευθεῖσαν προπαρασκευαστικὴν ἐργασίαν ἐξε-
τέλεσεν ἤδη ἡ τυπικὴ λογικὴ. Μὲ τὴν νέαν αὐτὴν ἀνάγκην μιᾶς συ-
ναγωγῆς καθορίζεται ταῦτοχρόνως καὶ ἐντελῶς νέον σημεῖον ἀφε-
τηρίας διὰ τὴν θεωρίαν περὶ τοῦ ἐγώ.

Τὰ διάφορα πράγματα τὰ ἀποτελοῦντα τὸ ὕλικόν τῶν ἡμετέρων
αἰσθήσεων ἐμφανίζονται ἐν τῷ χώρῳ καὶ τῷ χρόνῳ εἴτε συγχρόνως
εἴτε ἀλληλοδιαδόχως ἢ εἴτε πλησίον ἀλλήλων κείμενα. Ἐὰν ὅμως πρό-
κειται ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ οὕτω ἐκτεθειμένου ὕλικου νὰ προκύψῃ
γνώσις ἀντικειμένων, εἶνε ἀνάγκη νὰ ὑπάρξῃ κάποια οἰαδήποτε συνο-
λικὴ θέα· τὰ ποικίλα περιεχόμενα τῆς αἰσθήσεως εἶνε ἀνάγκη νὰ περι-
ληφθῶσιν ἐν μιᾷ γνώσει ἀντικειμένου. Ἡ περιληπτικὴ αὕτη ἐποπτεία,
ἡ ὁποία ταῦτοχρόνως σημαίνει καὶ ἔξοδον πέραν τοῦ καθ' ἕκαστον
περιεχομένου τῆς αἰσθήσεως, ἀποκαλεῖται παρὰ τῷ Kant «σύνθεσις».
Εἶνε ἀληθὲς ὅτι αὕτη αὕτη ἢ σύνθεσις δὲν ἐξετάζεται ἀκόμη διότι δὲν
εἶνε αὕτη ἔργον τοῦ νοῦ ἀλλὰ τῆς φαντασίας. Διὰ ἕκαστον ὅμως εἶδος
συνθέσεως πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ μία πρώτη ἀρχὴ συμφώνως πρὸς
τὴν ὁποίαν λαμβάνει χώραν ἡ ἐνοποίησις, μία βᾶσις ἐπὶ τῆς ὁποίας
στηρίζεται ἡ ἐνότης ἡ ὁποία μεταδίδεται τῷ ἑκάστοτε ποικίλῳ κατὰ
τὴν πραγματοποιήσιν τῆς συνθετικῆς συσχετίσεως. Αἱ «ἐννοιαὶ αἱ
ὁποιαὶ δίδουσιν ἐνότητα εἰς τὴν καθαρὰν σύνθεσιν» εἶνε αἱ Κατη-
γορίαι· αὗται δὲ ἀνήκουσιν εἰς τὸν καθαρὸν νοῦν. Ὁ μόνος λόγος
διὰ τὸν ὁποῖον εἶνε δυνατὸν τὸν πίνακα τῶν Κατηγοριῶν νὰ συνα-
γάγωμεν (διὰ μεταφυσικῆς συναγωγῆς) ἐκ τοῦ πίνακος τῶν κρίσεων
εἶνε ὅτι ἡ «αὕτη λειτουργία» τοῦ νοῦ προσδίδει ἐνότητα ἀφ' ἐνὸς
μὲν εἰς τὰς «διαφόρους παραστάσεις ἐν μιᾷ κρίσει» ἀφ' ἑτέρου

δὲ εἰς τὴν «σύνθεσιν τῶν διαφορῶν παραστάσεων εἰς μίαν θέαν» (αἴσθησιν). Δὲν εἶνε συνεπῶς δυνατὸν νὰ ἀποκτηθῶσιν ἀμέσως αἱ Κατηγορίαι ἐκ τῶν τύπων τῆς κρίσεως, (οἶονεὶ διὰ ἐκθλίψεως ἐξ αὐτῶν) ἀλλ' οἱ τύποι τῶν κρίσεων χρησιμεύουσιν ἀπλῶς ὡς «ὁδηγοὶ» πρὸς «ἀνακάλυψιν» τῶν Κατηγοριῶν· τοῦθ' ὅπερ σημαίνει ὅτι βεβαίως τὰς Κατηγορίας εὕρισκει ὁ φιλόσοφος ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς τυπικῆς λογικῆς, πραγματικῶς ὅμως δὲν ἐξαρτῶνται αὐταὶ ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῶν τύπων τῆς κρίσεως, ἀλλὰ μᾶλλον ὑφίσταται ἀντίστροφος σχέσις ἐξαρτήσεως· καθόσον αἱ Κατηγορίαι εἶνε τὸ κατ' οὐσίαν προγενέστερον (καὶ μόνον διὰ τὸν ἀναζητοῦντα φιλόσοφον εἶνε τὸ μεταγενεστέρως ἀνακαλυπτόμενον), οἱ δὲ τύποι τῆς κρίσεως εἶνε τὸ οὐσιαστικῶς μεταγενέστερον (καὶ μόνον διὰ τὸν φιλόσοφον ἀποτελοῦσι τὸ πρῶτον εἰς αὐτὸν προσιτὸν σημεῖον ἀφετηρίας διὰ τὴν ἔρευναν). Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς θεωρίας ταύτης. Διὰ τὴν πορείαν τοῦ ἡμετέρου ἔργου ἔχει σημασίαν μόνον τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ «ἀνακάλυψις» τῶν Κατηγοριῶν μετατρέπεται εἰς «μεταφυσικὴν συναγωγὴν» αὐτῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ καθιστᾷ ἤδη ὄρατὸν τὸ σημεῖον ἀφετηρίας διὰ μίαν «ἐννοιολογικὴν συναγωγὴν» καὶ δι' αὐτῆς νὰ ὑποδεικνύει ἤδη τὴν γνωσεολογικὴν ἀρχὴν τῆς φύσεως τοῦ ἐγώ.

Ἐποὶ «ἀπεκαλύφθησαν» αἱ Κατηγορίαι ὡς αἱ καθαρὰ θεμελιώδεις ἐννοιαὶ τοῦ νοῦ, ἀνάγκη ὑπάρχει νὰ ἀποδειχθῇ καὶ δικαιολογηθῇ τὸ ἀντικειμενικὸν αὐτῶν κῦρος. Θὰ πρέπει νὰ καταδειχθῇ ὅτι αἱ καθαρὰ αὐταὶ νοητικαὶ ἐννοιαὶ εἶνε δυνατὸν νὰ ἰσχύσωσι συγχρόνως καὶ ὡς πρῶται ἀρχαὶ a priori· τοῦτ. ὅτι τῇ βοήθειᾳ αὐτῶν δύνανται νὰ ἀποκτηθῶσιν συνθετικαὶ γνώσεις εἰς τὰς ὁποίας νὰ ἀποδοθῇ δικαίως ἀντικειμενικὴ σημασία, ἄρα ἀντικειμενικῆς ἀνάγκης καὶ ἀπολύτως γενικῆς ἰσχύος. Τὸ ζήτημα τοῦτο περὶ τοῦ νομικοῦ κύρους, περὶ τῆς κατ' ἀρχὴν καὶ συνεπῶς ἀντικειμενικῆς ἰσχύος τῶν Κατηγοριῶν, ἡ *questio* αὕτη *juris* (οὔτε περισσότερον ἀλλ' οὔτε καὶ ὀλιγώτερον) εἶνε εἰς θέσιν νὰ λύσῃ ἡ ἐννοιολογικὴ συναγωγὴ ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ τὴν μεταφυσικὴν συναγωγὴν καθ' ὃν τρόπον ἦτο ἀνάγκη, ἐν τῇ ἐννοιολογικῇ Αἰσθητικῇ νὰ προστεθῇ εἰς τὴν μεταφυσικὴν συζήτησιν περὶ χώρου καὶ χρόνου καὶ ἐννοιολογικὴ τοιαύτη. Εἶνε ἀληθές

ὅτι εἰς μεταγενέστερα χωρία ὁμιλεῖ ὁ Kant περὶ συναγωγῆς τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου τὴν ὁποίαν παρέσχεν ἐν τῇ ἐννοιολογικῇ Αἰσθητικῇ· ἐπειδὴ ὅμως συγχρόνως ὑποδεικνύει ἐπανειλημμένως πραγματικὰς διαφορὰς μεταξὺ τῆς εὐκολωτέρας δικαιολογίας τῶν καθαρῶν μορφῶν τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς δυσκολωτέρας δικαιολογίας τῶν καθαρῶν νοητικῶν ἐννοιῶν, διὰ τοῦτο νομίζομεν ὅτι μᾶλλον ταῦτα ἐπιβάλλεται νὰ διατηρήσωμεν καὶ τὴν ὀρολογικὴν διαφορὰν μεταξὺ «συζητήσεως» (προκειμένου περὶ χώρου καὶ χρόνου) καὶ «συναγωγῆς» (προκειμένου περὶ τῶν Κατηγοριῶν).

Καὶ ἡ ἐννοιολογικὴ συναγωγή διακρίνεται τῆς ἐννοιολογικῆς συζητήσεως ἀκριβῶς ὅσον διακρίνεται ἡ μεταφυσικὴ συναγωγή τῆς μεταφυσικῆς συζητήσεως. Προκειμένου περὶ χώρου καὶ χρόνου ἔρχεται ἡ ἐννοιολογικὴ συζήτησις διότι ὑπάρχουσιν ἐπιστήμαι γενικοῦ κῦρους καὶ ὅμως περιέχουσαι πραγματικὰ στοιχεῖα (τοῦτ. ἡ γεωμετρία καὶ ἡ ἀριθμητικὴ) αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦσι τὰς καθαρὰς ταύτας μορφὰς τῆς αἰσθήσεως καὶ ἀντλοῦσιν ἐξ αὐτῶν τὰς γνώσεις των. Ἐνῶ, τοῦναντίον, μεταξὺ τῶν Κατηγοριῶν δὲν ὑπάρχει τοιαύτη καθαρὰ καὶ μὲν πραγματικὰ στοιχεῖα ἐπιστήμη. Καθόσον ἡ λογικὴ εἶνε μὲν καθαρὰ καὶ ἔχει γενικὸν κῦρος, δὲν ἔχει ὅμως πραγματικὰ στοιχεῖα, δὲν εἶνε ὑλικὴ ἀλλ' ἀπλῶς τυπικὴ. Μᾶλλον παρέχει ἀπλῶς τοὺς τυπικοὺς κανόνας τῆς διανοήσεως· διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν ἔξαρκεῖ διὰ νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν νοηθέντων ἀντικειμένων. Ἡ φυσικὴ, ἀντιστρόφως, περιέχει μὲν πραγματικὰ στοιχεῖα, δὲν εἶνε ὅμως καθαρὰ· δὲν ἐργάζεται ἐντελῶς a priori ἀλλ' ἐπεξεργάζεται καὶ ἐμπειρικὸν ὑλικόν. Τέλος ἡ καθαρὰ καὶ ὅμως πραγματικὴ ἐπιστήμη περὶ τῆς φύσεως (ἡ «μεταφυσικὴ τῆς φύσεως») πρόκειται τὸ πρῶτον νὰ θεμελιωθῇ διὰ τῆς θεωρίας περὶ τῶν Κατηγοριῶν· δὲν εἶνε ἄρα δυνατόν νὰ προϋποθέσωμεν αὐτὴν ὡς ὑπάρχουσαν διὰ νὰ θεμελιώσωμεν αὐτὴν χωρὶς νὰ διατρέχωμεν τὸν κίνδυνον νὰ περιστρεφώμεθα ἐντὸς φαύλου κύκλου. Δὲν ὑπάρχει, κατὰ ταῦτα, ἐπιστήμη, ἡ ὁποία νὰ παράσχη, ἐν τῇ ἐννοιολογικῇ Ἀναλυτικῇ, τὴν ὑπηρεσίαν τὴν ὁποίαν ἐκτελοῦσιν ἐν τῇ ἐννοιολογικῇ Αἰσθητικῇ ἡ γεωμετρία καὶ ἡ ἀριθμητικὴ. Μὲ ἄλλας λέξεις: δὲν εἶνε δυνατόν νὰ δείξωμεν ἀπλῶς (δι' ἀπλῆς «συζητήσεως» ἐπὶ τινος δεδομένου) ὅτι ὑπάρχει ἐν τινὶ ἐπιστήμῃ χρῆσις

τῶν Κατηγοριῶν ἔχουσα γενικὸν καὶ ἀντικειμενικὸν κῦρος, ἀλλὰ παρίσταται ἀνάγκη νὰ συναγάγωμεν προηγουμένως τὸ νομικὸν κῦρος τῆς τοιαύτης χρήσεως ἔκ τινος ἐννοιολογικῆς θεμελιώδους πρώτης ἀρχῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ ἐννοιολογικῇ Ἀναλυτικῇ ὑπάρχει ἀπαραίτητος ἀνάγκη ὄχι μόνον ἐννοιολογικῆς συζητήσεως ἀλλὰ καὶ εἰδικῆς ἐννοιολογικῆς συναγωγῆς. ¹⁾

Ἡ ἐννοια τῆς «συναγωγῆς», ὅπως καὶ ἡ ἐννοια τῆς «ἐξ ὑπαρχῆς κτήσεως», ἔλκει τὴν καταγωγὴν της ἐκ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου. «Οἱ νομομαθεῖς, ὅταν ὁμιλοῦσι περὶ δικαιωμάτων καὶ ἀξιώσεων, διακρίνουσιν ἐν ἑκάστη νομικῇ διαφορᾷ τὸ ζήτημα τοῦ τί εἶνε δίκαιον (quid juris) ἀπὸ τὸ ἀφορῶν τὸ πραγματικὸν γεγονὸς (quid facti)· ἐνῶ δὲ ζητοῦσιν ἀποδείξεις περὶ ἀμφοτέρων ἀποκαλοῦσι τὴν πρώτην ἐκ τούτων, ἣτις πρόκειται νὰ καταδείξῃ τὰ δικαιώματα ἢ καὶ τὸ δίκαιον, τὴν «συναγωγὴν». Αἱ Κατηγορίαι λοιπὸν διεκδικοῦσι «καθαρὰν χρῆσιν a priori (τελείως ἀνεξάρτητον ἀπὸ πάσης πείρας)»· τὸ δὲ πρὸς τοῦτο δικαίωμα ἔχει ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἰδιαιτέρας συναγωγῆς «διότι ὡς δικαιολογικὴ βάσις τοιαύτης χρήσεως δὲν εἶνε ἐπαρκεῖς αἱ ἐκ τῆς πείρας ἀποδείξεις, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου εἶνε ἀπαραίτητον νὰ γνωρίζωμεν πῶς εἶνε δυνατὸν αἱ ἐννοιαὶ αὗται νὰ ἀφο-

---

¹⁾ Καίτοι ἡ ἐννοιολογικὴ συναγωγὴ «πορίζεται» τὸ δίκαιον τῶν Κατηγοριῶν ἐξ «ἀνωτέρας» πρώτης ἀρχῆς καὶ δὲν «συζητεῖ» ἀπλῶς ἐν τι προκείμενον γεγονός, ἐνόμισαν τινὲς (ιδίᾳ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Προλεγομένων) ὅτι ἀνεύρισκον ἐν τῷ Kant ἀπόδειξιν περιστρεφομένην ἐν κύκλῳ. Λέγουσι τοῦτ. ὅτι ὁ Kant κατ' ἀρχὰς μὲν θέτει ὡς βάσιν τὸ γεγονὸς τῆς λογικῆς καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν διὰ νὰ θεμελιώσῃ τὰς Κατηγορίας, κατόπιν δὲ βασίζει πάλιν ἐπὶ τῶν Κατηγοριῶν τούτων τὰ δικαιώματα τῆς λογικῆς καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ εἰς τὸν Kant διδομένη αὕτη ἐρμηνεῖα βασίζεται ἴσως ἐπὶ διττῆς παρεξηγήσεως. Πρῶτον δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ διαφορὰ μεταξὺ «ἀνακαλύψεως» καὶ «δικαιολογίας» (τοῦτ. μεταξὺ μεταφυσικῆς καὶ ἐννοιολογικῆς συναγωγῆς). Δεύτερον παρορᾶται τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου δὲν ἀποβλέπει καθόλου εἰς τὸ νὰ θεμελιώσῃ ἀμέσως τὰς ἐμπειρικὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ἀλλὰ μᾶλλον μόνον τὴν «Μεταφυσικὴν τῆς Φύσεως» ἀπὸ τὴν ὁποίαν κατόπιν πρόκειται νὰ λάβωσι τὸ πρῶτον τὴν θεμελίωσίν των αἱ ἐμπειρικαὶ φυσικαὶ ἐπιστήμαι. (Ἀπὸ ἄλλων ἀπόψεων καὶ μὲ ἄλλα ἐπιχειρήματα στρέφεται ἐναντίον τῆς περὶ «κύκλου θεωρίας» καὶ ὁ Julius Ebbinghaus ἐν Kantinterpretation und Kant Kritik deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, Τομ. II, 1924, σελ. 80 - 115).

ρῶσιν ἀντικείμενα τὰ ὅποια «δὲν ἐλήφθησαν ἐκ τῆς πείρας». Διὰ τοῦτο τὴν δήλωσιν ἢ ὅποια ἀφορᾷ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἔννοιαι a priori εἶνε δυνατόν νὰ ἀναφέρονται εἰς ἀντικείμενα ἀποκαλῶ τὴν ἐννοιολογικὴν συναγωγὴν αὐτῶν καὶ διακρίνω αὐτὴν τῆς ἐμπειρικῆς συναγωγῆς ἢ ὅποια ὀρίζει τὸν τρόπον καθ' ὃν ἡ ἔννοια ἀποκτιᾶται διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς διανοήσεως καὶ ἡ ὅποια συνεπῶς δὲν ἀφορᾷ τὴν δικαιολογικὴν βᾶσιν ἀλλὰ τὰ γεγονότα ἐξ ὧν ἐπήγασεν ἡ «κτησις». ¹⁾ Ἐκ τῶν λέξεων τούτων καταδεικνύεται ἤδη ἡ στενὴ συνοχὴ ἢ ὅποια ὑφίσταται μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν τῆς κτήσεως καὶ τῆς συναγωγῆς. Ὅποιος (ὡς ὁ Locke) ἀναγνωρίζει μόνον μίαν ἐμπειρικὴν ἀπόκτησιν δι' αἰσθήσεως καὶ διανοήσεως, οὗτος μόνον ἐμπειρικὴν συναγωγὴν τῆς οὕτω κτηθείσης ἰδιοκτησίας εἶνε εἰς θέσιν νὰ προσαγάγῃ. Ὅποιος ὅμως (ὅπως ὁ Kant) ὑποστηρίζει μίαν ἀρχέγονον κτησιν οὗτος εἶνε ἀνάγκη νὰ διεξαγάγῃ καὶ μίαν ἐννοιολογικὴν συναγωγὴν· διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ἀρχεγόνως κτηθεῖσα ἰδιοκτησία «θα πρέπει νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ προσαγάγῃ ἐντελῶς διάφορον πιστοποιητικὸν γεννήσεως» ἀπὸ τὸ τῆς «καταγωγῆς ἐκ τῆς πείρας», ἡ δὲ πείρα θὰ εἶνε δυνατόν τὸ πολὺ νὰ προσαχθῆ πρὸς «ἐνίσχυσιν» ἐκ τῶν ὑστέρων τῶν συναχθέντων, οὐχὶ ὅμως καὶ πρὸς συναγωγὴν αὐτῶν.

Τὸ ὅτι πάντα τὰ ἀντικείμενα «πρέπει νὰ εἶνε σύμφωνα» πρὸς τὰς καθαρὰς μορφὰς τῆς ἡμετέρας αἰσθήσεως (τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου), εἶνε ἤδη «ἐκ τούτου φανερόν ὅτι ἄλλως δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶνε ἀντικείμενα δι' ἡμᾶς», ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ παραμείνωσιν ἀπρόσιτα »πράγματα καθ' ἑαυτά». Πολὺ δυσκολώτερον εἶνε νὰ δικαιολογηθῆ τὸ «πῶς ὑποκειμενικοὶ ὅροι τῆς διανοήσεως πρέπει νὰ ἔχωσιν ἀντικειμενικὸν κῦρος, τοῦτ. νὰ ἀποτελῶσι τοὺς ὅρους τῆς δυνατότητος πάσης γνώσεως τῶν ἀντικειμένων· ἀφοῦ ἄνευ τῶν λειτουργιῶν τοῦ νοῦ εἶνε πάντως δυνατόν νὰ ὑπάρχωσι δεδομένα φαινόμενα ἐν τῇ αἰσθήσει». Ἐνταῦθα λοιπὸν παρίσταται ἀναπόφευκτος ἀνάγκη ἰδιαιτέρας συναγωγῆς. — Τὸ τί δύναται νὰ ἀποδώσῃ ἡ ἐννοιολογικὴ αὕτη συναγωγὴ καὶ τὸ τί δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ζητήσῃ

¹⁾ Κ. τ. Κ. Α., Β, σελ. 116/117

τις ἀπ' αὐτὴν καθίσταται καλλίτερον καταληπτὸν ἐκ τῆς λειτουργίας τῶν Κατηγοριῶν. Διὰ τὰ συμπέσωσι καὶ προσαρμοσθῶσι πρὸς ἀλλήλα τὰ ἀντικείμενα καὶ αἱ Κατηγορίαι θὰ πρέπει νὰ λαμβάνη χώραν ἐν ἐκ τῶν δύο: ἢ τὸ ἀντικείμενον «καθιστᾷ μόνον αὐτὸ δυνατὴν τὴν Κατηγορίαν ἢ ἀντιστρόφως, ἢ Κατηγορία τὸ ἀντικείμενον. Ὁ Kant ἐπὶ βάσει τῆς ἀπόψεως τῆς ἐννοιολογικῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας κηρύσσεται ὑπὲρ τῆς δευτέρας περιπτώσεως. Ἡ Κατηγορία ὁμως, καθὸ καθαρῶς ἐννοια τῆς διανοήσεως, εἶνε ἀπλῶς «παράστασις», ἢ ὁποῖα ὡς παράστασις «δὲν παράγει τὸ ἀντικείμενον ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξίν του» καὶ ὁμως «ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀντικείμενον καθορίζει τοῦτο «ἐκ τῶν προτέρων» ὁσάκις μόνον δι' αὐτῆς εἶνε δυνατόν νὰ γινώσκωμέν τι ὡς ἀντικείμενον». Εἶνε ἀνάγκη ἄρα νὰ βεβαιωθῇ ἡ ὑπαρξίς τοῦ ὄρου τῆς δυνατότητος ταύτης: ὅπως δὲ αἱ Κατηγορίαι δὲν παράγουσι τὸ ἀντικείμενον «ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξίν του», ἀλλ' ἀπλῶς καθορίζουσιν αὐτὸ (καίτοι βεβαίως καθορίζουσιν αὐτὸ «ἐκ τῶν προτέρων»), οὕτω καὶ ἡ ὡς ὄρος χρησιμεύουσα ἀρχὴ διὰ τὴν ἀντικειμενικῶς σπουδαίαν λειτουργίαν τῶν Κατηγοριῶν δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποτελέσῃ, ἐπὶ παραδ., δικαιολογικὴν βάσιν διὰ τὴν ὑπαρξίν ἀκριβῶς τῶν Κατηγοριῶν τούτων, ἀλλὰ μόνον λόγον καθορισμοῦ τοῦ ὅτι εἶνε τοιοῦται ἀκριβῶς διὰ τὴν ἀποψιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ αὐτῶν κύρους διὰ τοῦ ὁποίου χαρακτηρίζονται πρωτίστως ὡς «καθαρὰ ἐννοια τῆς διανοήσεως». Μάλιστα, κατὰ τὸν Kant, οὔτε αὐτὸ τὸ σημεῖον ὅτι εἶνε τοιαῦται ἢ τοιαῦται αἱ Κατηγορίαι εἶνε δυνατόν νὰ συναχθῇ τελείως ἐξ ἐννοιολογικῶν λόγων. Διατὶ ἔχομεν ἀκριβῶς αὐτὰς τὰς Κατηγορίας καὶ ὄχι ἄλλας εἶνε ἐξ ἴσου ὀλίγον δυνατόν νὰ συναχθῇ ὅσον καὶ τὸ παράδοξον γεγονός ὅτι ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας ἀκριβῶς μίαν δωδεκάδα τοιούτων Κατηγοριῶν καὶ ὄχι ἐπὶ παραδ. 11 ἢ 13. ¹⁾

¹⁾ Κ. τ. Κ. Λ., Β, σελ. 145/146. πρβλ. Β σελ. 288, 285, 641/642. Προλεγόμενα, Ἐκδ. Ἀκαδ. Τομ. IV, σελ. 318.— Ἐνεκα τῆς ἀδυναμίας ταύτης νὰ συναγάγωμεν τελείως τὸ πῶς εἶνε αἱ Κατηγορίαι δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν «νὰ ὀρίσωμεν πραγματικῶς καμμίαν ἐξ αὐτῶν... χωρὶς νὰ φθάσωμεν ἀμέσως νὰ τὰς χαρακτηρίσωμεν ὡς ὄρους τῆς αἰσθήσεως». (Κ. τ. Κ. Λ., Β, σελ. 300 καὶ 302/303 σημ. Κ. τ. Κ. Λ., Α, σελ. 241/242 σημ. πρβλ. Β, σελ. 305/306

Ἐὰν ἡ ἐννοιολογικὴ συναγωγὴ ἦτο εἰς θέσιν νὰ συναγάγη καὶ πάντα ταῦτα, θὰ ἦτο τελείως περιττὴ, ἴσως μάλιστα καὶ αὐτόχρημα παράλογος, ἢ μεταφυσικὴ συναγωγὴ καὶ ἐν γένει πᾶσα οἰαδήποτε ἀναζήτησις σημείων ἐπαφῆς, χάριν καθοδηγήσεως, πρὸς τὴν τυπικὴν λογικὴν ἢ τὴν ψυχολογίαν τῶν ἱκανοτήτων. ¹⁾ Δὲν πρόκειται ἄρα ἡ

καὶ Α, σελ. 245 (246). Μόνον μετὰ τὴν ἀναφορὰν αὐτῶν εἰς τὸ ὑλικὸν τῶν αἰσθήσεων εἶνε δυνατόν νὰ καθορισθῇ ἡ πραγματικὴ σημασία τοῦ περιεχομένου τῶν Κατηγοριῶν. Ἡ σπουδαία θεωρία περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν Κατηγοριῶν μόνον ἐπὶ φαινομένων, ἦτοι ἀκριβῶς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὁ Kant ἐπανειλημμένως τονίζει ὡς ἐν ἓκ τῶν οὐσιωδεστέρων πρῶσιμάτων τῆς Κριτικῆς τοῦ Λόγου, βασιζεται ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ἀδυναμίας ταύτης νὰ συναγάγωμεν τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν πλήρη φύσιν τῶν Κατηγοριῶν. Κατὰ ταῦτα ἀποτελεῖ στρέβλωσιν μιᾶς ἐκ τῶν κεντρικῶν θεμελιωδῶν ἰδεῶν τοῦ ὅλου ἔργου ὅταν θέλουσι τινὲς νὰ εὐρύνωσι τὴν περιορισμένην ἀπόδοσιν τῆς συναγωγῆς καὶ προσπαθοῦσι νὰ ἀποδώσωσι τὸν περιορισμὸν αὐτῆς παρὰ Kant εἰς τὴν θεωρητικὴν τούτου ἀνικανότητα ἢ καὶ ἀκόμη εἰς παράδοξον καὶ ἀδικαιολόγητον ἰδιοτροπίαν τοῦ σχολαστικοῦ τούτου διανοουμένου.

¹⁾ Τοῦτο διατείνεται ἐπὶ παραδ. ὁ Hegel (Encyclopädie § 40 ἐπ. ἰδίᾳ ἐν § 42 : Wissenschaft der Logik. Μέρος II, Ἄπαντα, ἐκδ. Glockner, τομ. V σελ. 52, ἐκδ. Lassson, τομ. IV σελ. 253). Ὁ Hegel ἀρχίζει τὴν περιγραφὴν τοῦ καὶ τὴν κριτικὴν του ἐπὶ τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant ἀμέσως μετὰ τὴν γενικὴν ἀρχὴν τῆς ἐννοιολογικῆς συναγωγῆς (μετὰ τὸ ἐγὼ) καὶ χαρακτηρίζει ὡς σφάλμα τὸ ὅτι ἀπὸ τῆς ὁδοῦ ταύτης δὲν εἶνε δυνατόν νὰ εὐρεθῇ μετάβασις τις πρὸς τοὺς «καθ' ἕκαστον καθορισμοὺς τοῦ ἐγὼ» δηλ. ἀκριβῶς πρὸς τὰς Κατηγορίας. Πρῶτος ὁ Fichte ὑπέμνησεν ὅτι «εἶνε ἀνάγκη νὰ καταδειχθῇ ὁ ἀ ν α γ κ α ἰ ο ς χαρακτήρ τῶν καθορισμῶν τῆς διανοήσεως, ὅτι πρέπει οὐσιαστικῶς νὰ συναχθῶσι». Ἐνῶ τούναντίον ὁ Kant προσπαθεῖ διὰ πολὺ εὐκόλου τρόπου νὰ ἀνεύρη τὰς Κατηγορίας. Ἡ λογικὴ παρέχει ἐνταῦθα «πολὺ κακὸν παράδειγμα διὰ νὰ ἀκολουθήσῃ τις τὰς θεωρίας τῆς», διότι «ἐπιτρέπει εἰς ἑαυτὴν νὰ πράξῃ ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον ἐκείνου τὸ ὅποιον προδιαγράφει ὡς κανόνα, ὅτι τούτ. αἱ ἐννοιαὶ δεόν νὰ συνάγωνται καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀρχαὶ (ἄρα καὶ ἡ ἀρχὴ ὅτι ὑπάρχουσι τόσα ἤδη ἐννοιῶν) νὰ ἀποδεικνύονται». Ἡ ἐννοιολογικὴ φιλοσοφία τοῦ Kant διαπράττει ἔπειτα, κατὰ τὸν Hegel, καὶ ἄλλην ἀνακολουθίαν : Π α ρ α λ α μ β ἄ ν ε ι (δανεῖζεται) διὰ τὴν ἐννοιολογικὴν λογικὴν τὰς Κατηγορίας, οὕτως εἰπεῖν ὡς βασικός ἐννοίας, ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικὴν λογικὴν ἐν τῇ ὁποίᾳ ἔχουσι παραληφθῆ αὐταὶ κατὰ τρόπον ἐμπειρικόν. Ἀφοῦ δὲ παρσδέχεται τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν βλέπομεν τὸν λόγον διατὶ ἡ ἐννοιολογικὴ Λογικὴ ἀπεφασίζει νὰ δανεῖζεται ὑπὸ τοιαύτην ἐπιστήμην καὶ δὲν ἐπιλαμβάνεται ἀμέσως μόνη τῆς τοῦ ἔργου ἐμπειρικῶς». Ἡ ἀποφυγὴ τοιαύτης ἀμέσου ἐνεργείας ἔχει (ὡς νομίζω) παρὰ Kant λόγον σοβαρόν. Τοὺς λογικοὺς τύπους τῆς κρίσεως εἶνε δυνατόν εὐκόλως νὰ καταδείξῃ τις, ἐνῶ αἱ ἐννοιολογικαὶ

έννοιολογική συναγωγή νά γεννήση ἐκ τῆς θεμελιώδους αὐτῆς ἀρχῆς τὰς Κατηγορίας, ὅπως καὶ ἡ μεταφυσικὴ συναγωγή δὲν πρόκειται νά τὰς ἐκθλίψῃ ἐκ τῶν τυπικῶς λογικῶν μορφῶν τῆς κρίσεως. Τώρα πρόκειται πλέον ἀπλῶς καὶ μόνον νά ἀποδειχθῇ ὡς δεδικαιοποιημένον τὸ ἀντικειμενικὸν κῦρος τῆς ἐνοποιητικῆς λειτουργίας τῶν Κατηγοριῶν· προηγουμένως δὲ ἐπρόκειτο μόνον νά ἀνακαλύψωμεν τὰς Κατηγορίας ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ πίνακος τῶν κρίσεων. Περὶ γενέσεως παραγωγῆς ἢ ἐξελίξεως τῶν Κατηγοριῶν δὲν εἶνε ὁ λόγος οὔτε εἰς τὴν μίαν οὔτε εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν· δὲν εἶνε δὲ δυνατὸν νά γίνεταί περὶ αὐτῶν λόγος διότι ὁ Καντ θέλει νά ἐπιμείνῃ ἐπὶ τοῦ «συστήματος τῆς ἐπιγενέσεως τοῦ καθαρῦ Λόγου» καὶ ἐπὶ τῆς θεωρίας περὶ τῆς «ἀρχεγόνου κτήσεως» τῶν Κατηγοριῶν. Ταῦτα πάντα πρέπει νά ἔχῃ τις σαφέστατα πρὸ ὀφθαλμῶν εἰάν θέλῃ νά ἐκτιμήσῃ ὀρθῶς τὰς ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως συνεπειάς τῆς θεωρίας τοῦ Καντ περὶ τῶν Κατηγοριῶν καὶ τῆς συναγωγῆς αὐτῶν.

Εἰς ποῖον σημεῖον πρέπει νά πραγματοποιηθῇ ἡ έννοιολογικὴ συναγωγή, ἀνέφερον ἤδη ὁ Καντ κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ λογικῶς τυπικοῦ πίνακος τῶν κρίσεων εἰς τὸν έννοιολογικῶς φιλοσοφικὸν πίνακα τῶν Κατηγοριῶν. Ἀμφότεροι οἱ πίνακες ἀναγράφουσιν ὠρισμένα εἶδη τῆς συνθέσεως, τῆς συνδέσεως ποικίλου τινός. Ἡ σύνδεσις ὁμως δὲν εἶνε δυνατὸν νά δοθῇ ἀπλῶς διὰ ὕλικῆς αἰσθήσεως ἢ ἐντυπώσεως, διότι δὲν προϋποθέτει μόνον παθητικὴν δεκτικότητα ἀλλὰ καὶ πρᾶξιν αὐτόματον, ἐνέργειάν τινα τῆς διανοήσεως, μίαν λειτουργίαν τὴν ὁποίαν ἐκτελοῦμεν ἡμεῖς αὐτοί. Μεταξὺ ὅλων λοιπὸν τῶν παραστά-

---

ἀρχαί, τὸναντίον, (ἀκριβῶς λόγῳ τῆς νοητῆς αὐτῶν φύσεως) ποτὲ δὲν εἶνε δυνατὸν ἀπλῶς νά καταδειχθῶσι. Ἀποτελοῦσιν ὅρους τοῦ δυνατοῦ παντός ὑπ' αὐτῶν θεμελιουμένου. Διὰ τοῦτο μόνον καθοδηγούμενος ὑπὸ τοῦ ἀπ' αὐτῶν ἐξαρτωμένου λογικοῦ ἢ ψυχολογικοῦ εἶνε δυνατὸν νά ἀναδράμῃ τις μέχρις αὐτῶν. Οὕτω μόνον ἀποφεύγεται ἐπίσης καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Hegel εἰς ἄλλο χωρίον ὑποδειχθὲν σφάλμα ὅτι ζητεῖται νά γινώσκωμεν τὴν γνῶσιν πρὶν ἢ γινώσκωμεν ἐν γένει. Ὁλόκληρος ἡ τὸν Καντ ἀφορῶσα κριτικὴ τοῦ Hegel στηρίζεται εἰς τοῦτο καὶ μόνον ὅτι ὁ Hegel ζητεῖ ματαιῶς παρὰ Καντ σύστημα προ-διαμορφώσεως τοῦ καθαρῦ Λόγου, τοῦτ. ἓνα δυναμικὸν μονισμόν, ἐνῶ ὁ Καντ ἔνεκα σοβαρῶν λόγων, δὲν θέλει νά δώσῃ εἰ μὴ «σύστημα ἐπιγενέσεως τοῦ καθαρῦ Λόγου», τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα στατικὸν πλουραλισμόν.

σεων ἢ «σύνδεσις εἶνε ἢ μόνη ἢ ὁποία δὲν δίδεται ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων, ἀλλὰ τὴν ὁποίαν μόνον τὸ ὑποκείμενον εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἐκτελέσῃ, διότι ἀποτελεῖ πρᾶξιν τῆς αὐτενεργείας αὐτοῦ». Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἀποκαθίσταται ἡ σχέσις τῆς θεωρίας περὶ τῶν Κατηγοριῶν πρὸς τὴν θεωρίαν περὶ τοῦ ἐγώ. Ἡ σχέσις αὕτη καθίσταται ἀκόμη σαφεστέρα διὰ τοῦ κατωτέρω συλλογισμοῦ: Εἰς τὴν οὐσίαν πάσης συνδέσεως ἀνήκει ὄχι μόνον ποικίλον τι τὸ ὁποῖον συνδέεται καὶ ὄχι μόνον ἢ συναυροῖζουσα σύνθεσις αὐτοῦ, ἀλλὰ πλὴν τούτου καὶ ἡ παράστασις μιᾶς ἐνότητος· διότι μόνον συμφώνως πρὸς μίαν τοιαύτην ἐνότητα (οἶονεὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς αὐτὴν) εἶνε μόλις δυνατὸν νὰ ἐπακολουθήσῃ σύνθεσις. Ἡ παράστασις ἄρα τῆς ἐνότητος ταύτης δὲν δύναται νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς συνδέσεως ἀλλὰ μᾶλλον τοῦναντίον, ἐπειδὴ προστίθεται εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ποικίλου, καθιστᾷ κατ' ἀρχὴν δυνατὴν τὴν ἐννοίαν τῆς συνδέσεως. . . Ἡ Κατηγορία ἄρα προϋποθέτει ἤδη σύνδεσιν. Εἶνε ἄρα ἀνάγκη νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἐνότητα ταύτην ἀκόμη ὑψηλότερα, τοῦτέστι ἐν ἐκείνῳ τὸ ὁποῖον περιέχει καὶ αὐτὴν τὴν αἰτίαν τῆς ἐνότητος διαφόρων ἐννοιῶν ἐν τῇ κρίσει, καὶ συνεπιῶς τοῦ δυνατοῦ τῆς διανοήσεως, καὶ ἐν αὐτῇ ἀκόμη τῇ λογικῇ αὐτῆς χρήσει.»¹⁾

¹⁾ Κ. τ. Κ. Α., Β, σελ. 130/131.—Διὰ τῆς ἐκφράσεως ταύτης περὶ τοῦ «δυνατοῦ τῆς διανοήσεως» (ἢ ὁποία πολλάκις ἐπαναλαμβάνεται, π. χ. Κ. τ. Κ. Α., Β, σελ. 137 καὶ 133, Α, σελ. 97/98). δηλοῦται σαφῶς ὅτι αἱ ἀρχαὶ ἀριστοτελεῖ κατ' οὐδένα τρόπον ἐξαρτῶνται ἐκ τινος λογικοῦ ἢ ψυχολογικοῦ ἀλλ' ὅτι τοῦναντίον ἀμφοτέρω ταῦτα εὗρισκονται ὡς πρὸς ἐκείνας εἰς σχέσιν πραγματικῆς ἐξαρτήσεως. Ὅποσδήποτε ἐμμέσως μόνον ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κυρίου θέματος τῆς Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου καὶ τὸ ζήτημα: πῶς «αὕτη αὕτη ἢ ἱκανότης τοῦ διανοεῖσθαι εἶνε δυνατὴ». Πρωτίστως πρόκειται περὶ δύο σημείων: 1) Γνώσις ἐκ τῆς πείρας καθίσταται τὸ πρῶτον δυνατὴ διὰ τῶν «ἐκ τῶν προτέρων ὡς βάσεως ὑπαρχουσῶν ἀρχῶν τοῦ δυνατοῦ αὐτῆς τῆς τῆς διανοήσεως» 2) «ἐξ ἀντιθέτου αἱ Κατηγορίαι δὲν δύναται νὰ ἔχωσι κομμίαν σημασίαν ἢ χρησιμότητα παρά μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἀντικείμενα τῆς πείρας». (Κ. τ. Κ. Α., Α, σελ. X/XI. Μεταφυσικαὶ Ἀρχαὶ τῆς Φυσικῆς Ἐπιστήμης, Πρόλογος, Ἐκδ. Ἀκαδ. τομ. IV σελ. 474/475 σημ.). Πρῶτος ὁ Fichte, τὸν ὁποῖον δὲν φαίνεται νὰ ἐτρόμαζε πλέον τόσον τὸ φοβερὸν φάσμα μιᾶς δογματικῆς μεταφυσικῆς δυναμένης νὰ «ὑπερβῇ» τὰ ὅρια δυνατῆς πείρας, προήγαγε τὸ πρόβλημα τοῦτο τοῦ δυνατοῦ τῆς διανοήσεως εἰς κεντρικὸν πρόβλημα, μάλιστα ἠύρυνεν αὐτὸ ἀκόμη εἰς πρόβλημα τοῦ δυνατοῦ τοῦ συνειδόμενου.

Ἡ ἀνωτάτη αὕτη ἐνότης, ἡ θεμελιώδης αὕτη ἀρχὴ δι' ὅλας τὰς ἀρχὰς συνθετικῶν λειτουργιῶν, εἶνε ἡ «ἐξ ὑπαρχῆς—συνθετικῆ ἐνό- της τῆς ἀντιλήψεως» εἶνε ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐγώ, καταφαίνεται δὲ ἐν τῷ ἐ γ ὠ δ ι α ν ο ο ὕ μ α ι τὸ ὁποῖον πρέπει «νὰ δύναται νὰ συνο- δεύῃ ὅλας μου τὰς παραστάσεις» εἶνε ἡ ἐννοιολογικὴ ἐνότης τοῦ αὐτο—συνειδότος» ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται τὸ δυνατόν πάσης ἐκ τῶν προτέρων γνώσεως. Παραστάσεις αἱ ὁποῖαι δὲν θὰ ὑπέκειντο εἰς τὸν ἀνώτατον τοῦτον ὅρον δὲν θὰ ἦτο ποιεῖ δυνατόν νὰ νοηθῶσι δηλαδή «θὰ ἦσαν εἴτε ἀδύνατοι ἢ τοῦλάχιστον δι' ἐμὲ θὰ ἦσαν μη- δέν»· δὲν θὰ ἦσαν ποτὲ παραστάσεις μ ο υ διότι δὲν θὰ ἀνήκον εἰς τὸ αὐτοσυνειδός μου». «Αἱ παραστάσεις μου» ἄρα (καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἔχω συνείδησιν αὐτῶν ὡς τοιούτων), πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ εἶνε σύμφωνοι πρὸς τὸν ὅρον ὑπὸ τὸν ὁποῖον καὶ μόνον εἶνε δυ- να- τὸν νὰ συνυπάρχωσιν ἐν τινι γενικῷ αὐτοσυνειδότητι διότι ἄλλως δὲν θὰ ἀνήκον καθ' ὀλοκληρίαν εἰς ἐμὲ». Ἡ ἐννοιολογικὴ αὕτη ἐνότης τοῦ αὐτο—συνειδότος εἶνε κατὰ ταῦτα διάφορος κατὰ τὴν φύσιν ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴν αὐτῆς ἐνότητα· ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ἔχω συνείδησιν ὅτι ὅλαι μου αἱ παραστάσεις μου ἀνή- κουσι· ἀπὸ ἐννοιολογικῆς ὅμως φιλοσοφικῆς ἀπόψεως εἶνε ἀνάγκη νὰ δύναται νὰ ἀποδειχθῇ τὸ ὅτι ἀνήκουσιν εἰς ἐμὲ καὶ εἶνε σύμφωνοι πρὸς τὸ ἐγώ «διότι ἄλλως θὰ εἶχον τόσον ποικίλον καὶ πολύχρωμον

τος καὶ τοῦ αὐτοσυνειδότος ἐν γένει. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τῷ Fichte ἡ κεντρικὴ θέσις τοῦ προβλήματος τούτου δὲν πρόκειται νὰ σημαίη ἐπὶ παραδ. ὅτι τὰ πάντα θὰ δύναται νὰ συναχθῶσιν ἐκ μόνου τοῦ ἐγώ ἢ καὶ ἀκόμη ὅτι ἐγέννησε αὐτὰ τὸ ἐγώ. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐγώ δὲν ἀποτελεῖ καὶ διὰ τὸν Fichte αἰτίαν γενέ- σεως, ἀλλ' ὅπως καὶ διὰ τὸν Kant ἀπλῶς τὴν καθορίζουσαν αἰτίαν πάσης γνώ- σεως. Αἱ ἐκφράσεις «συναγωγή» καὶ «συνάγωγ» δὲν ἔχουσι παρὰ Fichte οὐσια- στικῶς διάφορον σημασίαν ἢ παρὰ Kant· τόσον ὀλίγον διὰ τὸν Fichte ὅσον καὶ διὰ τὸν Kant εἶναι αὗται ταυτόσημοι πρὸς ἐκφράσεις ὡς «παραγωγή», «παράγω» κτλ. Ἀποφράσσεται οἰαδήποτε ὁδὸς προσπελάσεως πρὸς ἀπροκα- τάληπτον κατανόησιν τοῦ Kant καὶ τοῦ Fichte ὅταν δὲν ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν αἱ ἐκτάκτως σπουδαῖαι διακρίσεις αὗται ἢ μάλιστα ὅπως γίνεται τοῦτο ὑπὸ τοῦ Hegel καὶ πολλῶν Ἑγελιανῶν, ἐὰν τοιαῦται διακρίσεις χαρακτηρίζονται ὡς σφάλματα τὰ ὁποῖα τίθενται εἰς τὸν λογαριασμὸν τῆς θεωρητικῆς ἀνε- παρκείας τοῦ ἀπλῶς «ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ» καὶ τῆς μετ' αὐτοῦ συνδε- δεμένης «φιλοσοφίας τῆς θλάσεως». Ἴδε σημ. ἐν σελ. 200.

ἐγὼ ὅσαι ὑπάρχουσιν ἐν ἐμοὶ παραστάσεις τῶν ὁποίων ἔχω συνείδησι». ¹⁾ Διὰ τῶν τοιούτων λέγεται ἤδη ὅτι ἡ ἐννοιολογικὴ αὕτη πρώτη ἀρχὴ τοῦ ἐγὼ δὲν ταυτίζεται μὲν πρὸς τὸ ἐνυπάρχον ἐγὼ ὡς ἀντικείμενον τῆς ἐμπειρικῆς αὐτο—παρατηρήσεως, ὅτι ὅμως οὐχ ἦττον καὶ δι' αὐτὴν ἀποτελεῖ τὸν ἀναπόφευκτον θεμελιώδη ὄρον τοῦ δυνατοῦ της.

Αἱ δύσκολοι καὶ ἐκτάκτως διαφιλονεικούμεναι ἀναλύσεις κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Kant εὐρίσκει τὸν τρόπον τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ ἐγὼ εἰς τὰς Κατηγορίας, εἰς τὴν χρῆσιν τῆς διανοήσεως καὶ τέλος εἰς τὰ σχήματα καὶ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ Νοῦ αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσι τὸ μέσον διὰ τὴν χρῆσιν τῶν Κατηγοριῶν,—πάντα ταῦτα δὲν παρίσταται ἀνάγκη νὰ ἐκτεθῶσιν ἐνταῦθα λεπτομερέστερον. Διὰ τὸν σκοπὸν τῆς παρούσης πραγματείας ἔχει μᾶλλον σημασίαν μόνον τὸ ποῖος χαρακτηρισμὸς θὰ δοθῇ εἰς τὴν ἐννοιολογικὴν ἀρχὴν αὐτοῦ τοῦ ἐγὼ καὶ κατὰ πόσον ἀποκτιᾶ τοῦτο κατόπιν καὶ σημασίαν τινὰ ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως. Ἡ ἐνότης τῆς ἀντίληψεως δὲν εἶνε γεγονὸς τῆς πείρας, ἀλλ' ὁ ἐννοιολογικὸς ὄρος διὰ τὸ δυνατόν ὄλων τῶν καθαρῶν λειτουργιῶν τοῦ νοῦ, ἡ δικαιολογικὴ βᾶσις διὰ τὸ ἀντικειμενικὸν κῦρος τῶν Κατηγοριῶν. Ὡς ἀρχέγονος ἐνότης ἀποτελεῖ αὕτη τὴν προϋπόθεσιν διὰ τὰ ὑπὸ τῶν Κατηγοριῶν καθωρισμένα εἶδη τῆς συνθετικῆς ἐνώσεως. Ἡ καθαρὰ ἀντίληψις «ἐ γ ὼ δ ι α ν ο ο ὕ μ α ι» εἶνε τὸ μέσον οὔτινος ἐπιβαίνουσιν ὅλαι ἐν γένει αἱ ἐννοιαὶ καὶ συνεπῶς καὶ αἱ ἐννοιολογικαί. Μάλιστα αὕτη «καθιστᾶ δυνατὰς ὅλας τὰς ἐκ τῶν προτέρων ἐννοίας, αἱ ὁποῖαι λέγουσι: «διανοοῦμαι τὴν οὐσίαν, τὴν αἰτίαν κτλ.» δι' αὐτὸ ἄλλως τε καὶ ἡ «ἰδία εἶνε ἐννοιολογικὴ· δὲν δύναται ὅμως (ἐπὶ τοῦ πίνακος τῶν Κατηγοριῶν) νὰ ἔχη ἰδιαίτερον τίτλον, διότι χρησιμεύει μόνον διὰ νὰ παραστήσῃ ὅτι πᾶσα διανόησις ἀνήκει εἰς τὸ συνειδός.» ²⁾ Διὰ τοῦτο θὰ ἦτο ἴσως

¹⁾ K. τ. K. A., B, σελ 132/134.—Ἡ ἔκφρασις «ἀντίληψις» ὀφείλεται φυσικὰ εἰς τὸν Leibniz. Ὅπως παρὰ Leibniz εὐρίσκομεν ἐναντι ἀλλήλων τὴν αἰσθησιν καὶ τὴν ἀντίληψιν οὕτω καὶ παρὰ Kant ἐναντι τοῦ ἐμπειρικοῦ συνειδός ἴσταται τὸ ἐννοιολογικὸν αὐτοσυνειδός.

²⁾ K, τ. K. A. B, σελ. 399—401.

ἐνδεχόμενον νὰ νομίση τις ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ ἐγὼ δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο παρὰ ἐν ἐκτάκτως ἀφηρημένον βοηθητικὸν κατασκευάσμα τῆς ἐννοιολογικῆς φιλοσοφίας, ξένον πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ συμβαίνοντα. Πράγματι συμβαίνει ὁ Kant νὰ ὁμιλῇ περὶ τῆς «ἐντελῶς γυμνῆς παραστάσεως: ἐγὼ» καὶ χαρακτηρίζει ταύτην ὡς «τὴν πτωχοτάτην μεταξὺ ὅλων τῶν παραστάσεων». Περὶ τῆς «ἀπλῆς ταύτης καὶ καθ' ἑαυτὴν ἐντελῶς κενῆς περιεχομένου παραστάσεως: ἐγὼ» δὲν δυνάμεθα εἰπεῖν νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶνε ἐννοια, ἀλλ' ἀπλῶς συνείδησις ἢ ὁποῖα συνοδεύει ὅλας τὰς ἐννοίας». «Διὰ τοῦ ἐγὼ τούτου, ἡ τοῦ αὐτοῦ ἢ αὐτοῦ (τὸ πρᾶγμα), τὸ ὁποῖον διανοεῖται. . . . καμμία ἄλλη δὲν γεννᾶται παράστασις πλὴν ἐνὸς νοητοῦ ὑποκειμένου τῶν διανοημάτων=χ, τὸ ὁποῖον γινώσκεται μόνον διὰ τῶν διανοημάτων τὰ ὁποῖα εἶνε τὰ κατηγορούμενά του καὶ περὶ τοῦ ὁποῖου κεχωρισμένως δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἔχωμεν ποτὲ καὶ τὴν ἐλαχίστην ἐννοϊαν, διὰ τὸ ὁποῖον περιστρεφόμεθα διαρκῶς ἐν κύκλῳ ἀφοῦ εἴμεθα πάντοτε ὑποχρεωμένοι νὰ χρησιμοποιῶμεν τὴν παράστασίν του διὰ νὰ κρίνωμεν τι περὶ αὐτοῦ». Ἀκριβῶς ἔνεκα τῆς ιδιότητός του ταύτης τοῦ νὰ μὴ ἐπιδέχεται καθορισμὸν καὶ ἀντικειμενισμόν, τὸ καθαρὸν ἐγὼ τῆς ἐννοιολογικῆς ἀντιλήψεως εἶνε ἐν «λογικῶς ἀπλοῦν» ὑποκείμενον, «συνεπῶς μία ὑπερ-ατομικὴ ἀρχὴ καὶ οὐχὶ ὠρισμένον τι ἄτομον· εἶνε καὶ παραμένει κἄτι «ἐνικὸν» καὶ δὲν δύναται νὰ ἀναλυθῇ εἰς πληθὺν ὑποκειμένων». Πάντα ταῦτα, δηλαδὴ τὸ ἐνικὸν τοῦ ἐγὼ, τὸ λογικῶς ἀδιαίρετόν του καὶ τὸ ὅτι εἶνε δεδομένον ἀπαξ μόνον χωρὶς νὰ ἐπιδέχεται πολλαπλασιασμόν, πάντα ταῦτα «κεῖνται ἤδη ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ διανοεῖσθαι». Ἡ θεωρία συνεπῶς περὶ τῆς ἐννοιολογικῆς ἀντιλήψεως δὲν λέγει ἀκόμη ἀπολύτως τίποτε περὶ τοῦ τρόπου ὑπάρξεως τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἐγὼ, περὶ τῆς ὑπάρξεως συγκεκριμένου ἀτόμου, περὶ οὐσίας τινὸς ἢ ὁποῖα νὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὡς βᾶσις ὑπάρξεως τοῦ καθ' ἕκαστον ἐγὼ, ἢ περὶ νοητοῦ τινος χαρακτηῆρος ὁ ὁποῖος νὰ ἠδύνατο νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν ἐμπειρικὴν ὑπαρξίν του ἐγὼ μορφήν τινὰ διαρκείας. Τὸ ἐγὼ ὡς ἐννοιολογικὴ θεμελιώδης ἀρχὴ τῶν Κατηγοριῶν εἶνε πάντοτε «καθορίζον» οὐδέποτε δὲ «καθοριστέον»: ἀκριβῶς διότι εἶνε πάντοτε ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον τὸ καθαρὸν ὑποκείμενον πάσης γνώσεως

(καὶ αὐτῆς τῆς λεγομένης αὐτογνώσεως), χωρὶς νὰ δύναται ποτὲ νὰ μεταβληθῆ εἰς γινωσκόμενον ἀντικείμενον. Πᾶσα αὐτόγνωσις ἀνάγκη νὰ εἶνε ἐμπειρικὴ αὐτόγνωσις καὶ ὡς τοιαύτη δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀπευθύνεται εἰς τίποτε ἄλλο παρὰ εἰς φαινόμενα τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως. ¹⁾ Μόνα τὰ φαινόμενα ταῦτα τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως πρόκειται νὰ καθορισθῶσιν ὑπὸ τοῦ συνειδότος τοῦ ἐγὼ μόνον ταῦτα συνεπῶς φαίνονται ὅτι παρουσιάζουσι στάδιον δράσεως εἰς παιδαγωγικὰς ἐπιρροάς. Μόνον ταῦτα φαίνονται ὅτι διακρίνουσι τὸ καθ' ἕκαστον ἐγὼ ὡς ἄτομον ἀπὸ ἄλλα ἄτομα καὶ ταῦτοχρόνως συνδέουσιν αὐτὸ μὲ τὸ ἐν τῷ χώρῳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ περιβάλλον του κατὰ τρόπον ἐπιτρέποντα εἰς ἐμπειρικὴν πλειονότητα προσώπων νὰ συγέλθῃ εἰς κοινωνικὴν κοινότητα καὶ νὰ ἐνασκήσῃ ἐντὸς τῆς κοινότητος ταύτης μορφωτικὰς λειτουργίας. Μὲ ἄλλας λέξεις θὰ εἴπωμεν ὅτι: ὡς ἐκ τοῦ ἐννοιολογικοῦ αὐτῆς χαρακτηῆρος φαίνεται ὅτι ἡ ὑπερατομικὴ ἀρχὴ τοῦ ἐγὼ χάνει οἴανδήποτε σημασίαν διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς παιδαγωγικῆς. Πᾶσα ἀγωγή καὶ μόρφωσις προϋποθέτει ἤδη τὸ μορφωτέον καὶ ἐκπαιδευτέον ἐγὼ· τὸ καθαρὸν ὅμως ἐγὼ τῆς ἐννοιολογικῆς ἀντιλήψεως δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ καθορισθῆ οὔτε παιδαγωγικῶς οὔτε ἄλλως πως, ἀλλ' εἶνε πάντοτε καθορίζον. Πᾶσα ἀγωγή καὶ μόρφωσις εἶνε μία ἐνέργεια λαμβάνουσα χώραν ἐντὸς τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος καὶ ἐκτείνεται ἐπὶ τῆς προσωπικότητος ἐνὸς μαθητοῦ· ἐνῶ τὸ καθαρὸν ἐγὼ τῆς ἐννοιολογικῆς ἀντιλήψεως ἴσταται ἔξω τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος καὶ δὲν ἀποτελεῖ πρόσωπον.

(Ἔπεται συνέχεια)

---

¹⁾ Πρὸς ταῦτα ἰδίως τὰς πρώτας σελίδας τῆς ἀφορώσης τοὺς παραλογισμοὺς περικοπῆς (πρὸ παντὸς Κ. τ. Κ. Α., Β, σελ. 401, 404, 407/408).